

karel dvořák

humanistická
etnografie
čech

johannes butzbach a jeho hodoporicom

UNIVERSITA KARLOVA - PRAHA 1975

naopak pokládání za učitele pravdy. Čtyři králové nebyli s to vyplnit tuto morovou nákazu, totiž Václav, Zikmund, Albrecht a Ladislav, o němž se má za to, že byl zahuben jedem.⁷⁶⁾ Se vším, co bylo právě řečeno, se zcela shoduje bratr Bartoloměj Anglický v patnácté knize [svého díla] o vlastnostech věcí,⁷⁷⁾ stejně tak Jakub z Bergama⁷⁸⁾ i všichni ostatní historikové a kronikáři.

- 10 Český lid je od přirozenosti hrmotný; jí hodně a rád pokrmy silně kořeněné. Z toho povstalo běžně užívané rčení, že v Čechách jediný vepř za rok spotřebuje víc šafránu než v Německu člověk za celý život.⁷⁹⁾ I sprostní lidé tu mívajíc k obědu nebo k večeři zřídka méně než čtyři chody; letního času k tomu ráno snídají knedlíky⁸⁰⁾ s vejci, osmaženými⁸¹⁾ na másle, a sýr, mezi obědem a večeří pak svačí sýr s chlebem a mlékem.⁸²⁾

jehož se zúčastnil jako jeden z předních mluvčích českého poselstva. O tom srov. podrobně *Deník (Liber diurnus)* Petra Zateckého, český překlad z r. 1953; jeho autor F. Heřmaňský zde v komentáři hlavně na str. 223 n. podal o Paynovi souhrnnou informaci.

⁷⁶⁾ Přestože Butzbach přispívá citát Silviu, shoduje se téměř doslova se Schedelem fol. 233; záměna je vysvětlitelná tím, že od slov „Pokud jenom sahá naše povědomí...“ má Schedel text shodný se Silviem. – Podezření, že Ladislavovou smrtí byl vinen Jiří z Poděbrad, případně jeho manželka Johana z Rožmitálu, tradovali nejenom kronikáři; už před nimi je šířily, často vyšperkovány fantastickými motivy, dobové agitační veršované skladby. O nich podrobně A. Kraus, o. c., str. 106 n. Srovn. také P. Spunár, *Dvě rukopisná bohemika* (II. Verše o smrti Ladislava Pohrobka), in: Strahovská knihovna 5–6, 1970–71, str. 149 n. Nechyběly ovšem dobové obranné hlasy, např.: „Doktor starý, kterýž byl v Normberce, vyznával to před Horníky, kupci, dobrými lidmi, že jest doktorem byl krále Ladislava mladého, a když jest umřel, že jest od žádného trávení aneb udušení nemřel, než jest měl hlízly uvnitř v sobě a že jest se mu po smrti ještě pryskýř vyvrhl, a že to i jiní doktoři viděli...“ Cechové s panem Jiřím Poděbradským v tom podezření od nepřátel byli nevině, jako by téhož krále svého Ladislava otrávití neb zadáviti měli, což i do svých kronik lživě a nepravě položili.“ Toto svědectví si zaznamenal Bartoš z Práchan, předek Mikuláše Dačického z Heslova, který je věnil do svých *Pamětí*. Srov. edici A. Rezka I, Praha 1878, str. 37 n. Ze pak šlo o nařčení krajně nepravděpodobné, podařilo se prokázat teprve v poslední době, a to na základě objevu dosud nepovšimnuté diplomatické relace benátské vyslanec Petra Thomasia. Srov. její otisk a rozbor ve studii *Smrt Ladislava Pohrobka*, ČSCH, 14, 1966, str. 766 n., kde je též kriticky shrnuta dosavadní literatura. Z lékařského stanoviska dospěl už dříve ke zcela shodnému závěru G. Gelnar ve studii *Nemoc Ladislava Pohrobka*, ČSCH, 40, 1934, str. 273 n.

⁷⁷⁾ Bartholomaeus Anglicus kolem r. 1240 napsal encyklopedii *De proprietatibus rerum*; pasus, na němž se odvolává Butzbach, viz u E. A. Schönbacha, *Des Bartholomaeus Anglicus Beschreibung Deutschlands gegen 1240*, in: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 27, 1906, str. 54 n.; dále srov. Ch.-V. Lanlois, *La connaissance de la nature et du monde au moyen âge*, Paris 1911, str. 114 n.

⁷⁸⁾ Jacopo Filippo di Bergamo, zvaný též Foresta (1434–1520), augustinián, rádový teolog a historik. R. 1483 vydal v Benátkách *Supplementum chronicarum orbis ab initio mundi usque ad a. 1482*.

⁷⁹⁾ Údaj o hojném užívání koření, zejména šafránu, zcela odpovídá skutečnosti. Srov. M. Úlehlová-Tilschová, *Česká strava lidová*, 1945, str. 307 n., kde citovány české dobové prameny.

⁸⁰⁾ Rkp.: *offam*; Bass: *jelita* (?). V překladu užito termínu, který na rozmezí 14. a 15. stol. začal v Čechách vytlačovat původní název šišky (srov. M. J. Husí *Sebrané spisy české*, vyd. K. J. Erben, I, 1865, str. 153), zatímco na Moravě se starší název udržel dodnes. Co se týče přípravy šišek, šlo spíš o tuhé noky, zavařené zprvu v mléce, později ve vodě.

⁸¹⁾ Rkp.: *fraxis*; Preiss: *mit frischen Eiern*, tj. se syrovými vejci (?).

⁸²⁾ Butzbachovy údaje o stravě jsou velmi neúplné. Přesto však si správně povšiml především toho, že potrava byla rovnoměrně rozvržena na jednotlivá denní jídla, takže se co

Odívají se⁸³⁾ do prostých a hrubých tkanin. Místo aby obouvali střevíce či škorně, zavinují si nohy vesměs do ovinek ze zvířecích kůže, které přivazují pod kolenem slaměným povřísllem; jenom zřídka se tu totiž nosí boty. V zimě obvykle oblékají kožeštinové šuby a řasnaté pláště s velkými kápěmi, které jim splývají s ramen až do pasu; neboť, jak známo, kraj je tu velmi studený.⁸⁴⁾

Obydlí mají sroubená z jedlových klád a v nich z kamenů postavená topeniště, rozložitá na způsob [chlebové] pece nebo kamen, na nichž také vaří pokrmy. Když v nich ráno rozdělají oheň, zaplní kouř celou jizbu,⁸⁵⁾ takže všichni musí vyjít ven; až když dřevo dohořelo a kouř vyšel oknem a dveřmi, vrátí se dovnitř a pobývají tam přes den.⁸⁶⁾ Jedlového dřeva,

do jejího množství stíral rozdíl mezi snídání, obědem a večeří. Dále jeho zpráva potvrzuje, co se ví o stravě odjinud, totiž převahu moučných pokrmů, jakož i výrazný podíl mléka a sýra. Srov. M. Úlehlová-Tilschová, o. c., passim, hlavně str. 429 n.

⁸⁵⁾ Údaje o oděvu pokračují až do kap. 16. Bude proto o nich souborně pojednáno až na příslušném místě, tj. v pozn. č. 119.

⁸⁴⁾ Jak se zdá, je tento údaj rovněž přejet ze Silvia; původně tvořil součást kontextu citovaného zde v kap. 10.

⁸⁵⁾ Rkp.: *stupham* (jinde také *stufam*; srov. něm. *Stube*); v humanistické latině byl tento termín pokládán za nekorektní. Srov. H. Bebel, *Facietiarum lib. III*, č. 111: „*hypocausto (quod stubam appellat barbari) induxit*“ (sc. tabernarius hospitem); tj. hospodský zavedl hosta do jizby, pro kterou nevzdělanci v latině užívají názvu *stuba*.

⁸⁶⁾ Butzbachův údaj na tomto místě je mimořádně cenný už proto, že je nejstarší, máme-li na mysli písemná svědectví. Podle jeho nové a nepochybně správné interpretace, kterou podal V. Pražák a J. Vařeka (*Domový půdorys české usedlosti, její interier a topeniště ve světle nového rozboru Butzbachovy zprávy*, Český lid, 58, 1971, str. 193 n.), jde o roubený obytný dům tzv. chlévního typu. Na rozdíl od domů ve středním Německu, kam patří svým původem, měl však dýmovou jizbu, tj. systém jediného topeniště (pece), umístěné v jediné místnosti a tam vytápěné. Tento typ topeniště je patrně starého, a to slovanského původu (srov. V. Pražák, *Úvojové epochy a stupně topenišť v českém a slovenském lidovém obydlí*, Český lid, 53, 1966, str. 334 n.); ojedinele se taková otevřená ohniště bez komína dochovala dodnes v karpatské oblasti (srov. A. Plessingerová, *Úvoj topeniště, jeho využívání a význam ve slovenských obcích pod Javorníky*, in: Sborník Národního muzea v Praze, 17, 1963, str. 164 n.). Němci, osídlivši Chebsko ve 12. a 13. století, je podle toho poznali u sousedících Čechů, přejali je od nich a podrželi. V Butzbachově době šlo už možná o ojedinelý případ, zaznamenaný jako zvláštnost. Ve světle uvedených skutečností je nepřipadný Preissův odkaz na Niederla, in: *Moravské Slovesko*, I, 1922, str. 70 n.; zde se totiž popisuje jev sice typologicky stejný ale vývojově už pokročilejší, totiž ohniště s komínem. Obdobně Preiss chybuje, srovnával-li zmíněnou pec s pecí ruskou: té totiž právě schází ohniště vpředu.

Kromě dalších věcných omylů je Preissův komentář k tomuto místu pozoruhodný ještě v jiném ohledu. Říká doslova: „Na základě vlastního pozorování mohu potvrdit, že se ještě dnes budují mnohé domy, především na venkově, jako smíšené roubené a kolové stavby. Procházíme-li Čechami od jednoho okraje k druhému, bije do očí, jak je venkovská architektura ve vnitru Čech zvlášť zaostalá. Domy jsou bez ozdob, krčí se k zemi, jako by v ní chtěly hledat ochranu, a připomínají jenom svou obdélnou rozlohou slovanský typ, jehož zvláštními znaky jsou pavlač a uspořádání místností.“ Domnělou výtvarnou chudobu staveb pak dokládá odkazem na B. Gruebera (*Das deutsche und slawische Wohnhaus in Böhmen*, in: Mitteilungen V. G. D., 8, 1870, str. 215): je to prý důsledek neustálých válek, jež se rozhodovaly na zmíněném území. Zlovlný, zlehčující záměr, který zde prosvitá, je zcela v souladu s celkovou tendencí Preissovy edice, jež už byla na svém místě charakterizována. Je však v rozporu s výtvarnou kvalitou české lidové architektury, která má evropskou úroveň. Chtít ji takto bagatelizovat, je metodicky zcela neudržitelné, zvláště když se argumentuje nehistoricky, totiž venkovskými staveními z minulého a tohoto století,

prosyceného pryskyřicí, kterého je tu hojnost, sedláci veměs užívají také k svícení: rozstípou je na tenké [louče] a zažehnuté zastrkují v noci do držáku zavěšeného [na stropě] uprostřed jizby.⁸⁷⁾

Pěstění vlasů věnují velikou péči; umně učesané a zkadeřené sahají mužům, jak jsem sám viděl, až do pasu, ženám pak hladce splývají zpravidla až na lýtka či na kotníky. Čím se zvláště honosí, jsou košile, závoje, spony a prsníky. Na čistě vyprané⁸⁸⁾ [košile] našívají vpředu ozdoby protkávané hedvábím a zlatem. Nejvíce si na nich zakládají mladí a často je zálibně vystavují na odív, protože si myslí, že jenom ten, [kdo je má], něco platí.

- 11 Přes celý čtyřicetidenní půst a po všechny pátky v roce se zdržují mléčných jídel.⁸⁹⁾ Proto u nás vzniklo přísloví, že se Čech spíš odváží ukrást ze stáje koně než sníst v pátek vejce.⁹⁰⁾ Po čas práce pijí zejména chudší jenom obyčejný nápoj, ačkoli se tu dostanou rozmanitá piva; ta se ovšem vaří výhradně ve městech.⁹¹⁾ Také víno se pěstuje jenom u větších měst a prodává se dosti drahé.⁹²⁾ Kromě toho se ušlechtlejší druhy dovážejí ve velkém množství z Uher a z jiných okolních zemí. Jak je známo, mají

která má Preiss zřejmě na mysli. Ostatně by se takto dala odbýt i německá lidová architektura, kdybychom obdobnou metodou intepretovali zprávy dobových pozorovatelů. Tak např. Johannes Bohemus ve spise *Omniū gentium mores, leges et ritus*, 1520, ve 2. kap. 3. knihy mluví o chatrčích vyvedených z hlíny a dřeva níže nad zem a krytých došky, a Sebastian Franck ve *Weltbuchu*, 1534, poznamenává, že domy jsou špatně postavené z hlíny. (Oba údaje přetištěny u Mackensena, o. c., str. 44 a 56 n.) Co se týče „kolových“ staveb, tj. staveb s kůly v rozích, může jít nanejvýš o nevelká hospodářská, tedy neobytná stavení (např. kůlny apod.). Český dům je ovšem v podstatě přízemní, ale jeho sedlová střecha ruší onen dojem přikrčenosti. Konečně pak pavlač nemůže být považována za typický příznak slovanského domu; vyskytuje se totiž u patrových domů např. na Turnovsku, ale to je právě oblast vzájemných česko-německých styků.

⁸⁷⁾ Popsaný způsob osvětlování se udržel do minulého století např. na Chodsku; viz Č. Zíbrt, *Veselé chvíle v životě lidu českého*, 1950, str. 31. Dále srov. R. Jeřábek, *Zaniklé způsoby rozněcování ohně a osvětlování obydlí na Valašsku*, ČL, 44, 1957, str. 252 n. a A. Plessingerová, *Vývoj svícení a osvětlovacích zařízení ve slovenských obcích pod Javorníky*, in: Sborník Nár. muzea v Praze, 16, 1962, č. 3, str. 164 n.; v obou pracích citována obsáhlá literatura.

⁸⁸⁾ Rkp.: *quibus lotis*, tj. *lautis, lavatis*; Preiss nepřekládá.

⁸⁹⁾ Srov. výrok Petra Chelčického: „A co kráva nebo koza nadolí, toho pro svědomí nemějí se doktnouti.“ Cit. u M. Ůlehlové-Tilschové, o. c., str. 322.

⁹⁰⁾ Srov. Bebelův variant, tj. č. 9 v 1. knize *Facetii*: Poláci tak důsledně dodržují církevní přikázání, že s menšími výčitkami svědomí v neděli ukradnou koně, než by v pátek pojedli mléka nebo másla. (*Heinrich Bebel's Facetien. Historisch-kritische Ausgabe* von G. Bebermeyer, Bibl. des lit. Vereins in Stuttgart, Bd. 276, Leipzig 1931.) Protože citovaná kniha Bebelova souboru vyšla poprvé 1508, patří Butzbachova priorita v záznamu rčení. Srov. také V. Flaajshans, *Česká přísloví. Sbírnka přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku*, díl 1, *Prísloví staročeská*, 1, 1911, sl. 87.

⁹¹⁾ Původně si část velké spotřeby piva vařil venkovský lid pro vlastní potřebu sám. Až ve 2. polovině 15. stol. si královská města z obavy před konkurencí vymohla na Jiřím z Poděbrad všeobecný zákaz prodeje piva poddaným v okruhu městských milí. Srov. A. Míka, o. c., str. 55 n.

⁹²⁾ Vinorodých oblastí bylo tehdy mnohem víc než dnes a byly větší: předně pruh dolního Polabí s centry Roudnicí a Litoměřicemi, na jih podél Labe na Mělník a při Vltavě do Prahy; dále Kutnohorská, okolí Nového Města nad Metují, okolí Berouna, Krumlovsko, Plzeňsko, Poohří, Lounsko a Libochovicko až ke Kadani. Srov. A. Míka, o. c., str. 36 n.

Češi ve své zemi nadbytek všeho kromě soli, kterou si obstarávají výměnou za to, co se u nich daří a co sami vyrábějí.⁹³⁾ Židé u nich žijí povětšinou ve městech a jako u nás jsou v opovržení a předmětem posměchu.⁹⁴⁾ Jak dosvědčuje i Eneáš Silvius, vyskytují se tu rovněž všemožné kacířské sekty, zejména ve městě, které nazývají [hradištěm] hory Tábor.

Bohatší se zpravidla tloušťkou vyrovnají epikurejcům.⁹⁵⁾ takže musí nosit vystupující břicho na jakýchsi šlích upevněných na šíji. Mužští jsou šlachovití, podsadití a svalnatí,⁹⁶⁾ ženy pak plných postav a oblých tvarů;⁹⁷⁾

⁹³⁾ Šel se dovážela z rakouských a saských dolů zpravidla výměnou za obilí. Rovněž se vyměňovala za med, a to ve stejné váze. Co se týče ostatních položek velmi rozsáhlého vývozu, šlo o chmel, len, zeleninu, semena, z rostlinných polotovarů o slad a koudel; dále se vyváželi krmní volí, koně, drobný dobytek a ryby, z živočišných produktů másla, sádlo, lůj, vlna a kůže. Srov. A. Míka, o. c., str. 84 n. a J. Kebrle, *Dějiny českého včelařství*, 1922 (příslušný údaj u M. Ůlehlové-Tilschové, o. c., str. 263).

⁹⁴⁾ Pozoruhodný je nezaujatý, zcela věcný ráz Butzbachova sdělení. Jím se odlišuje od většiny svých současných krajanů, kteří k Židům zaujímalí stanoviska osobně krajně vyhrčená, přitom namozte protikladná. Tak dominikán Felix Fabri (1441–1492) v traktátu *De civitate Ulmensi* se k nim staví snášenlivě „sicut et ecclesia eos tolerat in testimonium fidei christianae“, čímž téměř doslova tlumočí oficiální názor, přednesený na basiléjském koncilu jeho mluvčím Jiljím Charlierem: „Židé mají smět bydlet ve městech, protože jsou svědectvím předobrazů (tj. předobrazů Kristových ve Starém zákonu – K. D.), jejichž pravdivost držíme.“ (Srov. cit. *Deník Petra Žateckého*, str. 74.) Naproti tomu Conrad Celtés v díle *Norimberga* (1495) jim nenávislně vytýká jejich škodlivý hospodářský vliv, žijeť nejen po penězích, ale i po krvi křesťanů, opakuje pomluvy o tom, že vraždí děti z rituálních důvodů, že zneuctují hostie apod. (Obě uvedená stanoviska přetištěna u Mackensena, o. c., str. 17 a 33.) Zmíněná vyhrčenost postojů se vysvětluje tím, že 15. století bylo dobou výrazně stupňovaného útisku a velkých pronásledování Židů téměř v celé západní a střední Evropě. Tato protizidovská vlna zasáhla nejednou i Čechy, ale závažnější důsledky toho se projevil jenom v některých městech a panstvích podjednou. V ostatní části země, kde převládalo významní podobojí, zejména v Praze, docházelo sice občas k protizidovským bouřím, usilovalo se o jejich vypovězení, ale výsledkem bylo toliko to, že se zhoršovalo jejich právní postavení. Zejména král Vladislav pečoval všemožně o jejich právní ochranu; sledoval v tom politiku krále Ladislava, jehož výsady, poskytnuté jim 1454, zakazovaly mimo jiné obviňovat je, že si opatřují lidskou krev k rituálním úkonům. Srov. J. Čelakovský, *Příspěvky k dějinám Židů v době jagelonské*, ČČM, 1898, též separát. O postavení židů ve středověku obecně W. Danckert, *Unehrliche Leute*, Bern–München 1963, str. 18. Tamtéž další literatura.

⁹⁵⁾ Zde ve významu: požívačnickům, břichopáskům. Hanlivý výraz postihuje domnělé stoupence zvládnuté filosofie Epikurovy. V tom případě by šlo o běžné dobové topos; srov. M. Konáček z Hodiškovy *Pravidlo lidského života*, vyd. M. Kopecký (Památky staré literatury české sv. 24), Praha 1961, str. 201: „tělo jeho tučné a silné velmi, více než Epikurovo.“ Není však vyloučeno, že je tu termín *epicureus* užito prostě ve významu *nimis pinguis*, tj. velice otlavý, který v glose k opisu panegyrika (rkp. mus. knihovny v Opavě č. 95), zmíněného zde v pozn. č. 73, vyznačil jeho písař r. 1485.

⁹⁶⁾ Srov. dobové výroky italského historika Antonia Bonfiniho, který se s Čechy stýkal na dvoře Matyáše Korvína, v jeho *Rerum hungar. decad. IV*, lib. 2, str. 376 a lib. 5, str. 474: „Musím říci, že bojovní Češi jsou proslavený lidský rod, oddaný pěstění těla a zejména vlasů, dychtící boj a nelekající se nebezpečí. Těl jsou urostlých a pohledných; velmi pohrdají smrtí, ale mravů jsou namouvěru jemných.“ – „Češi zajisté vynikají nad ostatní národy světa vzcnými postavami a tělesnou silou, jakož i sličností; dále krásnými vlasy a příjemnými mravy. Těl a vlasů si hledí víc, než se sluší, co do strůje a šatu jsou marniví až změkčilí, vpravdě se však narodili pro boj a rozkoše. Všichni jsou prostí a družní a velmi ochotně navazují přátelství.“ První citát byl před Preissem znám Palackému a Z. Wintrovi.

⁹⁷⁾ Rkp.: *Mulieres quoque carnosae et corpulente*... Pro další bádání se otevírá dosud nenadhozená otázka, zda se zde, jakož i na začátku následující 12. kapitoly (*Populus pre-*

chodí si nastrojeny do suknic upnutých až k bradě, jejichž široké rukávy jim sahají po lokte, zatímco rukávy košil, na konci nabrané a jako u mužů ozdobené hedvábným vyšíváním, dosahují až k zápěstí.

12 Tak jako je země toho lidu plodná,⁹⁸⁾ zdá se mi i on sám nadán velkou smyslností. To platí především o venkovanech, zejména jestliže se na ně usměje chvilka dobré pohody při jídle a pití. [Utrhnout si takovou chvíli] se poštěstí sedlákům hlavně tehdy, když přijdou do města a dopřejí si dobrého a silného piva, kterému říkají staré, a k tomu bílého pečiva zvaného calty.⁹⁹⁾ Neboť jenom co dojdou na rynek a vyřídí své [záležitosti], už se uklidí do hospod. [Vysedají tam,] obě ruce plné calet, a když se jimi trochu nasýtí a rozveselí se několika džbánky piva, kterými spláchnou sousta, ze všeho nejdřív si začnou pro sebe pobrukovat. Jestliže jim však za toho zpěvu padne do očí nějaká ženská, vysílají k ní divné a nestydaté zvuky, nejinak než jako když řehťá hřebec zvětrív klisnu.^{99a)} To dělají obvykle nejen nachmelení sedláci, ale i lidé vyšších stavů, to jest páni a rytíři.

Můj pán sloužil jednou u jednoho hraběte. Když už mu vypršel čas služby a on byl na odchodu, žádal ho, aby mu dal náhradu za zchromlé koně. Hrabě to odmítl a řekl mu pln nevole: „Co je mně do toho, že sis koně zkazil, když ses na nich projížděl a skákal před paními a pannami? Nedělals to přece na můj rozkaz a k mému prospěchu, ale o své újmě a v pošetilé touze zalíbit se ženám.“ To byla věru pravda. Neboť jestliže se nám někdy na vyjížděce stalo, že nás cesta vedla kolem šlechtického hradu, tvrze nebo dvorce, o nichž se dalo předpokládat, že jsou tam panny nebo paní,

terea... et ipse salax videtur) Butzbach nepřidržel slavného listu Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic o Praze a o mravech jejích obyvatel z roku 1489, kde obě souběžná místa znějí: *Feminae eorum... corporibus plerumque obesis, mammisque ut in Meroe natae viderentur* (tj. jejich ženy... většinou otlé a s [velikými] prsy, jako by se byly narodily v Núbii) a *Pronus uterque sexus in libidine* (tj. obě pohlaví jsou náchylná k chlipnosti. Srov. J. Truhlář, *Listář Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic*, 1893, str. 22 n.). Zmíněný list nebyl, jak zcela jednoznačně vyplývá z jeho pojetí, zamýšlen toliko jako soukromé sdělení pisatelovo; mnohem spíše počítal ve shodě s dobovými zvyklostmi s publicitou v okruhu humanistů. Tomu rovněž nasvědčuje fakt, že je dochován – kromě pozdějšího otisku – také v několika rukopisech. Jeho adresát Kristián Pedík studoval s pisatelem na universitě v Bologni, kde svého času fungoval i jako představitel studentů; asi od roku 1494 byl řeholníkem celestinského kláštera na Ojvině u Žitavy. Nic nebrání domněnce, že list svého přítele, tehdy už i v cizině proslulého, zprostředkoval také Butzbachovu uctívanému vzoru Trithemiovi (o něm dále). Ten totiž ve svém díle z roku 1494 *De scriptoribus ecclesiasticis* uvádí dnes neznámé vydání skladeb Hasištejnského, mezi nimiž nepochybně byla i veršovaná satira na mravy Čechů rovněž z roku 1489. Mohl se tedy Trithemius zcela přirozeně zajímat i o list, který se satirou v nejednom bodu koresponduje. (Srov. také J. Truhlář, *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II*, 1894, str. 48 n.)

⁹⁸⁾ Preiss překládá shodně, ačkoli v textu ponechává *sterilis*; připouští tedy emendaci *fertilis*, třebaže nepochopitelně argumentuje ve prospěch původního výrazu: „Wenn ‚sterilis‘ als Gegensatz zu ‚beibter Mensch‘ aufgefasst wird, scheint es haltbar.“

⁹⁹⁾ Rkp.: *cuneus*. Není nejmenší důvod překládat a interpretovat – jak to činí Preiss – jako obřadní pečivo (Gebildbrot); jde prostě o housky.

^{99a)} Srov.: Ti smilnie a řehci k ženám cizím (Hus); jsou jako koně vytylí, jeden každý k ženě bližního řehce (Kott). Obojí cit. u K. J. Obrátla, *Kryptadia*, III, 1932, str. 652.

hned jsme jako pomnutí pobodli koně do zběsilého trysku a hnali se o zlomkrk přes pole, ploty a příkopy, pokud to sídlo bylo v dohledu; přitom jsme mávali nad hlavami pažemi a ryčeli z plných hrdel: „Jí, jí, heja hoja, hojsa hojsa, ó milá, pěkná, krásná panna“¹⁰⁰⁾ a tak dále. Takto volávají podle tamního zvyku hejsci na své vyvolené, když se jim dvoří. Panny se jim sice pro tyhle ztřeštěnosti vysmívají, ale podněcují je k nim, jak jen mohou. Jsou-li v některém domě jenom dvě nebo tři, vyloží do oken bílé podušky, když mají jet kolem rytíři; vypadá to, jako že jich tam vyhlíží víc, aby si je s potěšením vyslechly. Ó té mužské pošetlosti, té ženské potměšlosti a falše! Koho neměly za blázna a neoklamaly ženy?¹⁰¹⁾

Poznal jsem tam jednoho hraběte, o kterém šla pověst, že je své víře oddaný, pravověrný katolík. Ten si zamiloval jednu urozenou pannu, které se dvořil jiný český šlechtic. Třebaže ho hrabě předčil rodem i majetkem, vzplanul proti němu takovým záštím a žárlivostí, že zapomněl na svou čest i důstojenství, a k vůli té panně, kterou chtěl milovat jenom on sám, vyzval ho na souboj. Když oběma v boji padli koně, dál na sebe opěšalí mocně dotírali meči.¹⁰²⁾ Nakonec hrabě podlehl svému protivníku, který byl postavou tak malý, že na něho lze vztáhnout ona známá slova:

„Nadmíru veliká statečnost vládla tím zakrslým tělem.“¹⁰³⁾

A když se mu pak hrabě nechtěl vzdát, byl bez milosti zabit. Hle, takový byl konec té lásky! Ó běda nad bēdu, pravím, která přichází skrze ženy!

Není-li bláznivý posud, kdo octl se v otěžích lásky, jakmile zlíbí se jí, v blázna ho promění hned.

Neboť

každý, kdo miluje, rozumu pozbyl, a bez jeho míry, bez jeho zábran rozerván trýzní se milostným hořem.¹⁰⁴⁾

Ale ne aby sis snad myslel, že se podobnou pošetlostí vyznačují jenom zvyklosti dvořanů a urozených! Jako jejich věrný sluha je musím spíš omlouvat a chválit než obviňovat a hanět: vždyť jsem po pět let jedl jejich chléb. Naopak to platí mnohem víc o měšťanech a sedlácích, neboť hlasité prozpěvování [řečených] písní, určených milovaným dívkám, rozléhá se

¹⁰⁰⁾ Rkp.: *jii jii heya hoya hossa hossa O mila peckna grasna panna*. Komárek navrhuje čtení: *... hopsa hopsa*... Citát nepřipomíná žádný z dosud známých incipitů staročeských světských písní.

¹⁰¹⁾ Rkp.: *Quem non illuserunt et deceperunt mulieres*. K tomu srov. *Johannis de Alta Silva Dolopathos*... (Nach den festländischen Handschriften kritisch herausgegeben von A. Hilka, Sammlung mittellat. Texte, 5, Heidelberg 1913, str. 35): *Quem enim sapientum mulierum species non decepit, quem non subuerterunt earum contubernia?* Tj.: Koho z mudrců neoklamala krása žen, koho z nich nepřivedlo k pádu obcování s nimi?

¹⁰²⁾ Motiv je velmi časté topos v rytířské epice. Srov. například nejrozsáhlejší svod starší epické tradice o rytířích Kruhového stolu v knize *Artušova smrt* od sira Thomase Maloryho (prvotisk z r. 1485; český překlad Jana Cahy, 1960, passim).

¹⁰³⁾ Na rozdíl od Preisse už Bass správně rozpoznal jako hexametrum.

¹⁰⁴⁾ Oba citáty jsou jako verše interpretovány v tomto překladu poprvé. Zejména první z nich je bezpečně elegické distichon. Původ citátů se zatím pohříchu nepodařilo určit.

po městech a po vesnicích stejně jako po hradech a po polích, a to nejvíc nočního času a v zimě. A toto zpěvně naříkání je tak hrozné na poslech, že kdyby někdo u nás doma vydával podobné [zvuky], sběhl by se přestrašen všechen lid ve zbrani. Ale tady si toho vůbec nikdo nevšímá, protože to patří k naprosto obvyklým projevům mládeže.¹⁰⁵⁾

Sedláci jsou, jak jsem už řekl, žrouti; když přijdou do města, cpou si jídlem útroby, jako když se nadívají uzence, že až i tváře přitom mají jako oteklé. [Tuze by ses podívoval,] kdybys viděl, jak směšně si vedou při jídle: vždyť i na ulici zatnou zuby do calty a mluví a žvýkají a od úst jim při mluvení na všechny strany odskakují drobky.¹⁰⁶⁾ Naproti tomu co se týče pití – abych o nich řekl pravdu – ¹⁰⁷⁾ jsou mnohem slušnější a umírněnější než lidé z mořského pobřeží; tam prý, a to zejména v holandských končinách, tři čtyři ženy dokonce dokážou za den, ba i za půl dne samy vypít nenačatý soudek piva smíšeného s máslem. V Čechách by však táž míra stačila hasit žízeň desíti lidí po celý týden. Je to věru hanba: žena propadlá opilství!

14 Zvyk připíjet si, který je běžný u našeho lidu, zde vůbec není znám; každý si vypije, na kolik má chuť, a jeden nečeká s pitím na druhého. Dostane se tu velmi opojné a silné pivo; říká se mu staré a je tak husté, že věci jím

¹⁰⁵⁾ Srov. Petra Žitavského *Kroniku zbraslavskou*, 23. kap. 2. knihy, příznačně nadepsanou: *Novoty mravů* (český překlad F. Heřmanského, 1952, str. 660): „Zpěv, lidskými hlasy v púltónech a kvintách zpívaný, který kdysi pěstovali jen dokonalí hudebníci, ozývá se už všude při tancích a na náměstích od laiků a farizeů.“ Podle Butzbachova vyličení jde asi o zpěv doprovázející noční obchůzky mužské chasy.

¹⁰⁶⁾ Zdá se, že je toto místo rovněž stylizováno podle běžných klíšežákovské slovesné produkce: je totiž pro ni mimo jiné příznačný právě tento přezíravý a výsměšný postoj k lidu, k sedlákům. Srov. např. staročeskou skladbu *Sedláci*, cit. *Výbor*, str. 412 n.

¹⁰⁷⁾ Lze mít za to, že se Butzbach takto distancuje od Silvia, který hned ve vstupní kapitole *Historie české* tvrdí o českém lidu, že je pijácký a oddaný obzerství. Jak se zdá, byl původcem této pomluvy biskup Rudericus Burgensis, legát basilejského koncilu, jehož se účastnil i Silvius. Ruderik se totiž vysmíval Čechům, že když jeden pocítí žízeň, pocítí ji hned i všichni ostatní (srov. J. Truhlář, *Listář* I. c.). Nemírnost v pití naopak německému lidu vytýkají někteří Butzbachovi současníci. Tak Sebastian Franck ve *Weltbuchu* (1534) píše o Sasech: „Jsou to takoví pijáci piva, že jim ho někdy nestačí nosit v dostatečném množství v konvích. I postaví na stůl hrotek (? , ein Melck) plný piva, v němž je miska, a kdo má žízeň, ten pije, ba navzájem si z něho připíjejí. To pivo je velice dobré, a ani kráva by prý nedokázala vypít tolik co jedno z těchto prasat. Je to až k nevíře, ale oni pijí ve dne v noci, až mají dost a zase vystřízlívi...“ U Sebastiana Münsterera v *Cosmographii* (1544) se pak tato vlastnost chápe dokonce jako příslovecná, a to v kontextu, který se po humanistickém způsobu pokouší charakterizovat jednotlivé německé kmeny: „... Švábsko dodává celému Německu dost pošetilých ženských, právě tak jako Franky loupežníky a žebráky, Bavorsko zloděje, Švýcarsko katy, Sasko pijáky, Westfálsko i Frisko krivopřísežníky a Porýní žrouty.“ (Srov. Mackensen, o. c., str. 56 n. a 71.) Jmenovaný už S. Franck se dokonce pokusil bojovat proti opilství ve spise *Von dem grewlichen Laster der Trunckenheit*, 1531. Co se týče vzájemného posměchu Čechů a Němců stran nemírného pití, srov. A. Hauffen, *Die Trinkliteratur in Deutschland bis zum Ausgang des XVI. Jahrhunderts*, in: *Vierteljahrschrift für Literaturgeschichte*, 2, 1889, str. 495 n.; Č. Zíbrt, *Rády a práva starodávných pijanských cechů a družstev kratochvilných v zemích českých*, 1908, zvl. str. 65 n. a též, *Frantova práva, text prvotisku norimberského z r. 1518*, Praha 1904, str. VIII n.

potřené zůstanou slepeny. Za mého tamního pobytu opravovali sklep, který se zavalil před třiceti lety, a našli v něm dva valouny piva bez sudů ve vlastní tlusté kůži. Když je narazili, jako se to dělá u bečky, vytočili tak znamenité pivo, že by nikdo nebyl mohl tvrdit, že pil kdy lepší.¹⁰⁸⁾

To jsou věci, kterých jsem si u Čechů všiml víc než věci božských či duchovních. [Není také divu;] vždyť jsem povětšinou žil se sedláky a obyvateli tvrzí v lesích nebo na venkově, kde se vůbec nekonají bohoslužby. Jenom jednou v roce, a to na Zelený čtvrtek, jsem vídal na tvrzi kněze, který sem byl povolán, an slouží mši v jizbě u [obyčejného] stolu a proměňuje a těm, kdož si to přáli a připravili se zpovědi k přijímání, podává pod obojí způsobou. Já se tomu v skrytu smál a pokládal to za kacířství; a protože mě nenutili, rozhodl jsem se, že je nebude napodobit. Velice jsem se totiž obával, že by mně naši kněží nedali rozhřešení, až by se mně podařilo odtud odejít. To jsem jim také namítal, kdykoli mě zvali k svému přijímání, a pro tu příčinu jsem také zůstal bez zpovědi a přijímání celých těch pět let, co jsem pobýval mezi nimi. Povzbuzoval mě v tom především příklad těch, kdož se patnáct či dvacet let ani nezpovídali, ani nepřijímali. Žijí tu totiž mnozí takoví, kteří se jakožto nejlepší křesťané vysmívají věrouce ostatních; oni pak jimi pohoršeni naopak zase nás pokládají za špatné křesťany.

Dni Páně tu světi podle božího přikázání, rovněž tak svátky několika málo svatých. Zřídka jsem se setkal s tím, že by se modlili za mrtvé. Přijímat jsem viděl také děti¹⁰⁹⁾ a slabomyslné.^{109a)} O svěcené vodě nebo soli tu nikde není ani potuchy, zato plno všemožných pověr, jaké si kdo jenom může vymyslet nebo vynajít. O jejich bohoslužebných obřadech ti nemohu nic napsat, protože o nich nevím nic jistého až na to, že jsem slyšel, jak

¹⁰⁸⁾ Butzbach zaznamenal nejstarší známý variant tohoto typu pověsti, která ovšem častěji zní tak, že bylo nalezeno víno, které si stačilo vytvořit vlastní kůži, tj. skořápku z vinného kamene, než ztrouchnivěl a rozpadl se sud. Až dosud se mělo za to, že podání klade obdobný nálezný dřívě než k roku 1614 (srov. Grundmann, *Geschichtsschule*, Görlitz 1677, str. 779; odtud vyprávění převzali jako č. 106 do své sbírky pověstí Grimmové). Z našeho území v nové době pověst doložil poprvé J. E. Födisch (*Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 5, 1867, str. 34), a to na Zatecku. Podotkl přitom, že jde o pověst rozšířenou po celých Čechách. Jeden z variantů viz u G. Jungbaura, *Deutsche Sagen aus der Cechoslowakischen Republik*, I, 1934, č. 95; komentář k němu v jeho *Quellen und Anmerkungen zu den Deutschen Sagen...*, 1935 registruje další varianty. Syžet se vyznačuje pozoruhodnou životností také v recentním ústním podání. Srov. K. D. Kadlubič, *Gawędziar cieszyński Józef Jezowicz*, Ostrava 1973, č. 51.

¹⁰⁹⁾ Illuminace v *Jenském kodexu* na fol. 55 b, vzniklém přibližně v době Butzbachova pobytu v Čechách, přesně odpovídá tomuto údaji o liturgické praxi kališníků. I ostatní miniatury se v řadě věcí (např. kališnická bohoslužba, oděvy, účesy; viz zde také po n. č. 119) shodují s jeho pozorováními. Srov. Z. Drobná, *Český život v 15. století v zrcadle Jenského kodexu*, Český lid, 39, 1952, str. 5 n.

^{109a)} Butzbacha zřejmě zarážela neproblematická praxe českých kališníků ve věci, která byla jinak předmětem složité teologické kazuistiky tomistů; srov. například J. Herolta, řečeného Discipulus, *Sermones de tempore*, Hagenaw 1517, č. 47.

zpívají ve svém mateřském jazyce některé části mše, jako je epistola, evangelium, Krédo a některé další, které zná prostý lid.

V kterých člancích se odchylují od ryzí křesťanské věrouky, o tom se krátce zmiňuje ve své kronice Hartmann Schedel. Něco málo z toho zde rovněž uvedu. Zase ovšem nevím zcela bezpečně, zda dosud setrvávají na těch svých bludech, ani zda na nich setrvali tehdy, když jsem ještě dlel mezi nimi. Nikdy jsem se totiž po těch věcech zvědavě nepídil ze strachu před nimi. Oni sami pak dbali velmi pečlivě, abych se neseznámil s těmito jejich věroučnými články.

Nuže, všechny své kacířské bludy prý převzali z výkladů evangelia, které sepsal jakýsi Angličan, Jan Wiclif. K nim potom přidali mnohé jiné někteří další jako Jan Hus, Jeroným¹¹⁰⁾ a Jan Rokycana. Rovněž jistý Petr z Drážďan¹¹¹⁾ a premonstrátský mnich Jan¹¹²⁾ vynašli některé nové bludy a vštípili je lehkověrnému lidu k jeho [věčnému] zatracení. Jan [Hus] a Jeroným byli upáleni na kostnickém koncilu. Jak píše Poggio, který byl osobně přítomen, projevíli přitom tak neochvějnou stálost přesvědčení, že patrně žádný z filosofů nepodstoupil smrt radostněji než oni. [Pokud pak jde o] Jeronýma, byl to muž oslnivé výmluvnosti. Proto prý je Češi každoročně uctívají jako svaté.¹¹³⁾

Články víry čili artikuly jejich morového kacířství jsou tyto: Římský papež je roven ostatním biskupům. Očistcový oheň je pouhý výmysl. Modlit se za zemřelé je zbytečnost a je to jenom nálezkem kněžské hrabivosti. Obrazy boží a svatých mají být zničeny. Žebravé mnišské řády jsou dílo zlých duchů. Kněží mají být chudí a mají žít toliko z almužen. Ušní zpověď

¹¹⁰⁾ Rkp.: *ioannes et hyeronimus huss*.

¹¹¹⁾ Ve shodě s některými dobovými zprávami pokládá Silvius a po něm Schedel Petra z Drážďan spolu s Jakoubkem ze Stříbra za vlastního původce přijímání podobojí. Obecně se však má za to, že tuto iniciativu dlužno spíš připisat jeho mladšímu, mnohem významnějšímu a známějšímu druhu Mikuláši z Drážďan. Jak svědčí bezpečné zprávy o něm i jeho dochované spisy, patřil Mikuláš, patrně kazatel kostela P. Marie na Louži, podobně jako Zelivský k nejradikálnějším mluvčím chudiny a svým působením významně pomáhal dovést pražský lid k revolučnímu vystoupení. Že pak s ním Petr sdílel shodné názory, lze usuzovat zejména z toho, že s ním učil na škole zřízené asi roku 1411 v domě u Černé růže na dnešních Příkopech, jejíž žáci poté byli svěcení na husitské kněze. Z bohaté literatury o obou srov. J. Sedláka v *Hlídce*, 31, 1914, str. 35 n., dále J. Pekaře, *Zižka a jeho doba*, I, 1927, str. 6 n. a komentář F. Heřmanského k jeho překladu *Husitské kroniky Uavřince z Březové*, 1954, str. 233 n.

¹¹²⁾ Tj. Jan Zelivský.

¹¹³⁾ Passus od slov „Jak píše Poggio“ je parafráze obdobného místa z 36. kap. *Silviovy Historie české*. Poggiova *Epistola ad Leonardum Aretinum de admirabili animi praesentia Hieronymi Pragensis* byla od roku 1490 vydávána latinsky i v překladech do několika evropských jazyků. (Tento Jakubcův údaj v *Dějninách literatury české*, I, 1929, str. 382 třeba doplnit v ten smysl, že německý překlad Niklase von Wyle vyšel už před rokem 1487.) Český překlad Poggiovy zprávy tvoří poslední část souboru, pro který se vžil Flašhansův název *O českých mučednických knihy pateru*. Tento soubor byl přivazován k výtiskům Kamпова *Pasionálu* z r. 1495, určeným pro kališníky. Palacký přetiskl Poggioův list v souboru *Documenta Mag. Johannis Hus vitam, doctrinam, causam... illustrantia*, 1869.

je nicotnost; stačí, aby každý vyznal [přímo] Bohu své hříchy tam, kde právě pobývá. Obyčej zakládat hřbitovy je lichý. Kněz může na kterémkoli místě proměňovat [chléb] v svaté tělo Kristovo. [Recitováním] kanonických hodin se zbytečně maří čas. [Dodržovat] církví stanovené posty nemá do sebe nic záslužného. A jiných takových bludů vyhlásili ještě celou řadu.¹¹⁴⁾

Tohle všecko by bylo asi už dávno proniklo i do našich končin, a to přičiněním faráře z Oberwesel, profesora svatě teologie, kterého vzal s sebou jeden Čech, když se vracel z Cách do vlasti. On tam načichl jejich bludy a vtělil je do řady svých knih, které potom vydal. Byl však donucen v Mohuči je odvolat a [knihy] veřejně spálit.¹¹⁵⁾ Sám totiž zplodil mnoho artikulů, odporujících víře a římské církvi. V jednom z nich tvrdil, že půst zavedl svatý Petr, protože byl rybář, to jest proto, aby rychleji a dražší rozprodal své ryby.¹¹⁶⁾

V Čechách je město jménem [hradiště] hory Tábor, kde prý žijí pohromadě všechny kacířské sekty. O nich pojednává obsírně Eneáš Silvius ve svém *Dialogu* a vypočítává mezi jiným i jejich jednotlivé bludy. Neuznávají římského velekněze ani církev za svou hlavu, právě tak papežův primát [nad ostatními biskupy]. Kněžstvo nemá mít [podle nich] žádný majetek. Popírají [jsoucnost] očistcového ohně. Zamítají jakékoli obrazy. Tvrdí, že smrtelníkům nijak neprospívá přímluva svatých, kteří už trůní s Kristem [u věčné blaženosti]. Nesvěti žádné svátky kromě nedělí a Hodu božího velikonočního. Svátost oltářní ve způsobě chleba a vína podávají i dětem a slabomyslným. Při jejich mši se [kněží] toliko pomodlí modlitbu Páně a pronesou formuli k proměňování; [předtím] ani nevymění šat, neřkuli aby se oděli v nějaký ornát. Někteří dokonce tvrdí, že ve svátosti oltářní není [přítomno] pravé tělo Kristovo, ale že je to jenom jakési jeho podobenství. Z církevních svátostí podrželi křest, svátost oltářní, [svátost] manželství a svěcení kněžstva. [Svátosti] pokání si hrubě neváží, o biřmování a posledním pomazání nechťejí ani slyšet. K mnišským řádům chovají zavilou nenávisť, přesvědčení, že jsou to nálezky ďáblovy. Ke křtu berou jenom obyčejnou vodu [z řeky]. Vodu a sůl nesvěti, rovněž hřbitovy mají neposvěcené; mrtvá těla pohřbívají v poli spolu s mršinami, jak toho ostat-

¹¹⁴⁾ Odstavec je doslova přejat ze Schedela (fol. 238), který soupis husitských bludů převzal ze *Silvia*, kap. 35.

¹¹⁵⁾ Jde o Johann Ruchrada, který podle Butzbachova *Auctaria* fol. 79 b sepsal komentář k bibli a traktáty obsahující viklefovské a husitské heretické názory.

¹¹⁶⁾ Není vyloučeno, že zmíněný teolog tlumočil lidový kacířský názor. Ještě v 17. století totiž kazatelé potírali podobné projevy, např. Florentius Schilling ve svém *Ovum paschale*, 1657, str. 21 se pohoršoval nad tradovaným vysvětlením, proč nemá sv. Petr nad čelem vlasy. Prý: „Dierweil er ein Fischer gewest, hat er gesagt: Ich gieb die Fisch nicht umb ein Härl wölfler [= wohlfeiler], hat ihm [= sich] also allzeit ein Härl ausgerissen.“ (Tj.: Protože byl rybář, říkal: Nedám ryby ani o vlas levněji, a proto si pokaždě vytrhl vlas.) Srov. Moser-Rath, o. c., str. 58.

ně také plně zasluhují. Ze svěcení kostelů si tropí posměch a svátost oltářní běžně proměňují na kterémkoliv místě. O nic tak nepečují jak o to, aby si mohli vyslechnout kázání. Je-li v tomto smyslu někdo nedbalý nebo liknavý, nebo se v čas kázání zabývá obchodem či se baví hrou, zmrskají ho pruty a donutí, aby vstoupil [do kostela] a vyslechl slovo boží. Mají tam dřevěný dům podobný stodole, kterému říkají chrám; v něm kněží kážou a denně vykládají Zákon. Uvnitř je jediný oltář, který není a nebude posvěcen. Kněží nenosí tonzuru a ani si neholí bradu. Až potud Silvius.¹¹⁷⁾

Oddávají se prý ještě jiné odporné neřesti: shromáždí se totiž ve sklepech a po kázání, když padla ona známá slova: Rosťte a množte se a tak dále, zhasnou svíce a [tělesně] obcují muži se ženami. Já sám jsem tam však o ničem takovém nikdy neslyšel.¹¹⁸⁾

¹¹⁷⁾ Polemika proti věroučným článkům i náboženské praxi českých kališníků se vedla nejen takto, totiž na úrovni teologických traktátů. U humanistů, Butzbachových současníků, témuž zámeru sloužily také satirické žánry, v nichž je současně vidět i jistý významový posun: spíš než jako bludy se napadané jevy předvádějí jako hloupout nevzdělaného lidu. Srov. např. tyto Bebelovy facetie (č. 13 a 101 třetí knihy):

O jednom řezníku, který se stal knězem

Jeden řezník z Frank přišel do Čech a tam se mezi kacíři stal knězem. Když se ho jeden zeptal jeden jeho známý, jak je to možné, že to z tak mrzkého a nečistého řemesla dotáhl až na kněžství, odpověděl: „Jaký lid, takový kněz.“

O českém kacířství

Češi setrvávají v takovém bludu, že i nevysvěcení laici denně přistupují ke svatému přijímání. Tak se také stalo, že jednou jedna selka, nesouc pod paží husu do města na trh, vešla napřed do kostela. A protože se tam právě sloužila mše, přiklekla i s husou k oltáři, aby jí kněz podal hostii. Ale místo selky po hostii znenadání chňapla husa a spolkla ji. Milá selka spustila nářek, ale kněz jí povídá: „Neplač, dám ti jinou, nebo jiného Pána-boha“ (abych to řekl po jejich). – Pozoruhodný variant této facetie v *Pamětech* F. J. Vávřky, vyd. J. Skopce, 1/2, Praha 1908, str. 128 n.

¹¹⁸⁾ Odstavec o adamitech, v dřívějších vydáních až po Preisse potlačovaný, shodným biblickým citátem (Gen., 9, 1) se rovněž nepochybně zakládá na Silviuvi, a to na 41. kap. Příslušný pasus zde zní takto: „Mezitím se u Čechů vynořilo i jiné prokleté a dříve neslýchané kacířství. Jakýsi pikard z belgické Galie... přišel do Čech, získal si důvěru šalebnou řečí a v krátkém čase shromáždil okolo sebe nemalý zástup mužů a žen. Těm přikázal, aby chodili nazí, a nazval je adamity. Zabral s nimi ostrov v řece Lužnici, prohlašoval o sobě, že je syn boží, a dal si říkat Adam. V manželství těch lidí vládla promiskuita; přesto však se považovalo za prohřešek, jestliže kdo bez Adamova dovolení spal s některou ženou. Když tedy někdo rozpálen vášní zahořel k některé ženě, vzal ji za ruku, předstoupil před náčelníka a řekl: „Pro tuhle vzplanul můj duch.“ Na to mu náčelník odpověděl: „Jděte, rostte, množte se a zaplňte zemi!“ Tvrdil dále, že ostatní lidé jsou otroci, ale oni sami, a kdo se z nich narodí, jsou prý svobodní. Čtyřicet mužů z té tlupy opustilo ostrov, vnikli do sousedních vesnic a tasenými meči pobili více než dvě stě venkovanů, o nichž tvrdili, že jsou synové ďáblůvi... Když jsem dlel za svým posláním v Čechách, slyšel jsem od Oldřicha z Rožmberka, že vzal do zajetí muže i ženy z té sekty; ženy prý tvrdily veřejně, že nejsou svobodní ti, kdož oblékají šaty, zejména kalhoty. A ty ženy prý porodily v jeho vězení; když je pak po roce i s muži vydal k upálení, snesly zár ohně se smíchem a zpěvem.“

Butzbachova zmínka o adamitech však některými jinými motivy nápadně připomíná také vyprávění, jež – pokud vím – nebylo zatím v této souvislosti uváděno: Za pobytu papeže Lucie III. ve Veroně zdržovali se tam zároveň s mnohými duchovními také dva mniši. Jeden z nich si všiml, že „jejich hospodský skoro každou noc opouští dům se ženou a dcerou. Zeptal se jednoho z těch tří – nevím už, kterého – kam chodí a co tam dělají. Dostalo se mu této odpovědi: „Pojď s námi a uvidíš.“ Následoval je tedy do prostorného domu, kde se shromáždilo mnoho osob obého pohlaví. Za všeobecného mlčení vyslechli

Pokud jde o pozemské blaho, dostává se jim mnohého; tím víc je ovšem 16 pochybné jejich blaho nebeské. Dejž to všemohoucí Bůh, aby se odřekli svých bludů.

[Svá pozorování] o mravech a poměrech v oné zemi jsem zde stručně uvedl proto, aby ses snad nedomníval, že jsem si vůbec ničeho nevšiml u příležitosti [svého pobytu] v [hlavním] městě, jež leží v jejím středu a v němž jako by se všechno soustřeďovalo. Co jsem svrchu pověděl, platí ovšem spíš o venkovanech než o měšťanech, třebaže se měšťtí lidé jemnějších mravů sotva čím odlišují od venkovských zvyklostí, leda snad bohatstvím a šaty, které nosí volněji a delší, nebo vlasy, kterých si víc hledí; [ženy] je nosí zapleteny v rulík, přidržovaný v týle lněnými nebo hedvábnými stužkami pestrých barev, nebo je železky zkadeřené nechávají [volně]

řeč kacířského mistra, plnou rouhání, který je takto poučoval o jejich životě a mravech. Pak zhaslo světlo a každý popadl tu, která mu byla nejbližší, aniž činil rozdíl mezi vdanou a svobodnou, mezi vdovou a pannou, mezi paní a služkou, a co je nejhorší, mezi sestrou a dcerou... Viz, takový je život a zákon kacířů; ostatně se tomu ani není co divit, protože nevěří ve zmrtvýchvstání ani v peklo ani ve trest za hříchy; myslí, že všechno, co dělají, jim projde beztržně.“ – Vyprávění pochází z kompendia *Dialogus miraculorum* Caesaria von Heisterbach (studován prvotisk Kolín 1559, kniha V, kap. 24; srov. německý překlad s komentářem jako č. 118 v souboru A. Wesselski, *Mönchslatein*, 1909), jež sice vyšlo tiskem poprvé 1475, ale už brzy po svém vzniku před polovinou 15. století ještě v rukopisné podobě doznalo obrovského rozšíření a podstatně ovlivnilo, zejména co se týče kazatelských exempel, evropskou tradici. Lze považovat za nepochybné, že Butzbach *Dialog* znal; v jeho podání o adamitech se Caesariovo vyprávění bezděčně kontaminovalo se zprávou Silviuovu. Přitom si však Butzbach, který rovněž dobru věděl o zmíněném Caesariově vlivu, patrně uvědomil, že jeho pasus o kacířích asi znal i Silvius, který jím mohl být patrně právě tak ovlivněn. Tím by se pak snadno vysvětlilo, že se kriticky distancoval od Silviuovy autority a snažil se ověřit si jeho údaje. Padá to na váhu tím spíš, že i Butzbachův utvářený vzor *Trithemius* (o něm dále) bral za bérnou minci zprávy o výstřelcích sektářů: do kroniky svého kláštera z roku 1501 vložil například fantastické údaje o těch, jež jmenuje *fossarii*, protože prý v jamách konali své orgiastické schůzky (srov. A. Kraus, o. c., str. 143 n.). Obecnou rozšířenost podobných představ o sektářích dosvědčuje i u nás jejich ohlas v *Husitské kronice* Vavřince z Březové, cit. překlad str. 21.

Co se týče terminu *fossarii* a představy o heretických sklepních orgiích, nepostrádá přece jenom obojí, jak se zdá, jistého věcného podkladu. Především byly ještě ve vrcholném středověku zcela běžné sklepní tkalcovské dílny; tkalci pak počínajíc 12. stoletím tvořili jádro nejrůznějších sektářských hnutí. Jejich účasť v nich byla dokonce tak nápadně častá, že se o názvu tkalců přeneseně užívalo pro označení sektářů obecně. Srov. W. Dancerkert, o. c., str. 116 n.

Ovšem, jak pozdní zpráva Silviuova, založená ke všemu ještě na podání z druhé ruky (jeho *České dějiny* byly dokončeny 1458, sám Čechy navštívil 1451, když si byl dlouho předtím opatroval informace, hlavně od M. Jana Papouška ze Soběslavě), tak ještě pozdější Butzbachův pokus o její ověření jsou velmi málo relevantní co do svého významu jakožto svědectví o existenci či neexistenci zmíněných jevů u extrémně radikálního křídla tábořských chiliastů, rozbitého Žižkou r. 1421, případně u sektářských hnutí vůbec. V té věci se ostatně vede spore. E. Werner v práci *Die Nachrichten über die böhmischen „Adamiten“ in religionshistorischer Sicht* (v knize T. Büttner–E. Werner, *Circumcelionen und Adamiten. Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte*, Bd. 2, Berlin 1959, str. 73 n.) dokládá tyto tendence, počínajíc gnostiky. Naproti tomu je kategoricky, ale jak se zdá, nezcela přesvědčivě vylučuje autor úvodu k českému překladu (1954) rozpravu Isaaca de Beausobre *Dissertation sur les Adamites de Bohême à Monsieur Lefant* z roku 1731; srov. dále recenzi Wernerovy studie v ČSČH, 7, 1959, str. 729 n. Ke kontroverzi srov. nově S. Bylina, *Wizje spoleczne w herezjach sredniowiecznych*, Wrocław 1974, zvl. str. 209 n.

splývat nebo je upravené v dlouhé pletence přikrývají svými husitskými, liščími kožešinami podšitými pláští. Poznat je můžeš také podle vysokých čepic z téže kožešiny, které nosí na hlavách muži, a podle kožešinových, až k zemi sahajících plášťů, v nichž chodí do kostela kacírské ženy.¹¹⁹⁾

Celkem vzato žijí tam jako kdekoli jinde na světě zlí mezi dobrými a naopak, jakož i chudí mezi bohatými, o nichž se má zpravidla za to, že čím jsou zámožnější, tím jsou také spornější a lakotnější. Jak to říká J u v e n á l:

¹¹⁹⁾ Interpretace Butzbachových údajů o oděvu naráží na základní obtíž, na niž si stě-žovali už dřívější badatelé o dějinách českého kroje (kromě Winterova díla citova-ného zde v pozn. č. 40 srov. též Č. Z í b r t, *Dějiny kroje v zemích českých až po války husitské*, 1892). Jak potvrdil podrobný rozbor latinské terminologie, jsou skutečně názvy pro jednotlivé oděvní součásti mimořádně nejednotné a proměnlivé. Patrně jenom termíny *camisia* (košile) a *tunica* (sukně) jsou významově zcela pevné. Pro žádoucí upřesnění terminologie zůstala pohříchu bez užítka také její kontrola často citovanou studií J. K l a p p e r a *Spätmittelalterliche Tracht in Schlesien*, in: *Mitteilungen der schlesischen Gesell-schaft für Volkskunde*, 25, 1924, str. 68 n.: tlumočení zde shromážděných latinských dobo-vých zpráv je totiž, jak se ukázalo, místy příliš volné. Další potíž je v tom, že z Butzba-chových roztroušených postřehů (nepopsal totiž oděv soustavně se všemi jeho součástmi) není vždycky dost jasně patrné – právě tak jako tomu bylo u údajů o stravě –, které složky tehdy už značně rozvrstvené společností se týkají. Jediný náznak v tomto smyslu obsahuje právě kapitola II, 16. Přesto však lze s velkou pravděpodobností ověřit a vyložit jeho údaje takto: Ve shodě se skutečností si povšiml základní součásti spodního oblečení, totiž košile; střih jejích rukávů přitom popsal zcela přesně. Právě tak souhlasí, co říká o choděcí sukni (suknici). Ještě po celé 15. století totiž byl tento základní kus svrchního oděvu, střížený a ušitý vcelku, ve velké oblibě a nosili jej bez rozdílu příslušníci všech stavů i obojího pohlaví. Odchyly se týkaly toliko detailů střihu (například rukávů, je-jichž jednu variantu Butzbach rovněž postihl), hlavně délky a podle majetkových poměrů pochopitelně zejména kvality materiálu. Měla-li ženská sukně hlubší výstřih, zakrýval obnažené místo prsník (punt), především u městských žen často bohatě zdobený. (Udržel se až dodnes jako součást ženského lidového kroje například na Chodsku.) Zdobným do-plňkem městského ženského oděvu byly také zde zmíněné závoje a spony. Pokud jde o zimní oděv, všiml si Butzbach opět správně především šuby, která vznikla podélným rozstří-žením choděcí sukně, byla podšita kožešinou a nosila se s nezapjatými křídly. Je při značné, že jiný současník, totiž B o h u s l a v H a s i š t e j s k ý (srov. jeho list zmíněný zde v pozn. č. 97) ji pokládal za starodávný oděv, třebaže mylně odvozoval její původ z Persie. To samo o sobě nasvědčuje jejímu velkému rozšíření. Kromě toho se také odjinud ví, že v 15. století byla šuba běžná i na vsích. Nemůže zarážet, že k jejímu pořízení bylo třeba kožešin: podle bezpečných svědectví, počínajících už 10. stoletím, byl kožešinový šat pokládán za příznačný nejen pro Čechy, ale i pro jiné Slované. Široké, kožešinou pod-šité pláště bez rukávů byly pak, nejen podle Butzbacha, charakteristické pro kališnické ženy ve městech. S dobovými doklady jsou dále v naprosté shodě jeho údaje o pěstění a úpravě vlasů, a to i co se týče mužů. Šlo o zvyk nikterak nový: jeho rozšíření vytýkal s nelibostí už Petr Žitavský (23. kap. II. knihy jeho kroniky). Udržoval se však houževnatě a časem vešel v povědomí jako něco pro Čechy zvlášť příznačného (srov. zde také pozn. č. 96). Jeho tlak byl takový, že mu podlehl i Butzbach (srov. závěr kap. II, 21). Přitom dlouhé vlasy nenosili jenom lidé vyšších stavů; místy si je sedláci ještě po starodávnou zaplétali v copy. Doloženy jsou rovněž stužky v ženských účesech. Naproti tomu vzbuzuje jisté rozpaky, co poznamenal Butzbach o obouávání. Lid nosil v 15. století jako dříve opánky a dřeváky, ale vedle toho nikoli ojediněle už i škorně. Takže povšiml-li si zvlášť velmi archaických ovinek z kůže (rkp.: *pecoribus thibialibus... utuntur*; P r e i s s opět nepřesně: *pflegen sie die Füße mit Lappen oder Fell zu umwickeln*, tj. ovínují si nohy hadry a kozkami), bylo to asi pro jejich výjimečnost. Podobně je spíš kuriózní jeho údaj o šlích; doklady o nich jsou mimořádně řídké a také jejich účel byl jiný, než uvedeno. (Z novější literatury týkající se předmětu třeba zvlášť uvést studii D. S t r á n s k é *Sukně, sukmany, sarafány. Příspěvek k srovnávacímu studiu slovanského národopisu*, in: *Národopisný věstník českoslov.* 32, 1951, str. 293 n. s hojnými doklady z dobových mi-niatur.)

Komu se peníze množí, roste mu také k nim láska.
Bez nich kdo přinucen žít je, přejde ho po zlatě hlad¹²⁰⁾
a tak dále.

Poznal jsem tam také jednoho mlynáře; ten začal jako chudý krajánek, ale nakonec zbohatl tak, že jeho majetek kromě polí, k jejichž obdělání denně vysílal patnáct pluhů, každý se čtyřmi koňmi a dvěma pacholky, a kromě mlynářské živnosti obnášel na hotových penězích a [zásobách] nejrůznějších plodin tolik, že snesl srovnání s bohatstvím leckterého velké-ho pána. Ačkoli všichni věděli, jak je zámožný, chodil v laciném a rozedra-ném oděvu a kromě jiných prací, které sám vykonával, rozvážel mouku do měst a vesnic. Jestliže však přitáhl král s vojskem k nejbližšímu městu, které se jmenuje Rakovník, byl povinen zásobovat ho chlebem po celou dobu jeho tamního pobytu.¹²¹⁾

Slyšel jsem vyprávět ještě o jednom takovém, ale ne tak šetrném boháči. ¹⁷ Ten přišel jako chudý chasník ze Švábska do Kutné Hory, a když pak do-spěl, sňatkem s jistou vdovou nabyt rázem ohromného bohatství. Tím také získal nárok na oslovení pan Hanse;¹²²⁾ tamní lid totiž oslovuje své němec-ké spoluobčany nikoli českými, ale německými, jenom trochu pozměněný-mi jmény na rozlišenou od rodilých Čechů. Zejména vesničané snadno ří-kají pane každému, kdo se od nich po jejich soudu odlišuje chováním, vzhledem, stavem a majetkem. A tak začali, třebaže mě neznali, říkat i mně zdobněle pan Hensel, to jest pan Janíček.¹²³⁾ Mně se to docela líbilo, i přemítal jsem u sebe a řekl jsem si: „Jestlipak to není lepší sloužit Če-chům, kteří pro tě mají oslovení pán nebo také panic (to je po našem jun-ker), než se zahrabat do knih, od žáků být nazýván mendíkem a považo-ván za nic.“ Takto jsem uvažoval vždycky, když se na mě usmívala přízeň štěstěny; když mě však páni mrskali nebo po mně šlapali nohama, oslovení pán mně náramně zhořklo.

S panskými zbrojnoši se tam přece jenom nakládá dosti slušně; přestože ustavičně doprovázejí své pány a ve dne v noci jsou jim po boku, aby jim pohotově posloužili, lze mít za to, že mají lepší časy než [ostatní] sluhové. Dá-li se to ovšem nazvat dobrými časy, kdyžť musí svým pánům sloužit

¹²⁰⁾ Sat. 14, v. 139 n.; druhý verš je neúplný. Nejde však možná o přímé převzetí; sati-rikův výrok totiž koloval po celý středověk jako jedna z nejméně frekventovaných sentencí. Srov. H. Walther, *Proverbia sententiaeque latinitatis mediae aevi. Lateinische Sprich-wörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung*, I, Göttingen 1963, č. 3731.

¹²¹⁾ Zemřelý prof. V á c l a v H u s a se domníval, že je s to na základě pramenů mly-náře identifikovat. Svůj nález však nestačil publikovat. Nicméně je i tak možno do značné míry ověřit věrohodnost Butzbachovy zprávy. Monografie V. K o č k y, *Dějiny Rakovnícka*, 1938, má totiž několik údajů (např. str. 118, 126, 345) o poměrně velmi rozsáhlých majet-cích, počítajíc v to také mlýny, které manským právem poddanským držely i osoby ne-urozené.

¹²²⁾ Rkp.: *pan hanse id est dominus hanse*.

¹²³⁾ Rkp.: *pan hansel id est dominum ioanniculum*.

u velikém strachu, nesmějí se od nich vzdálit [ani na chvíli] a [jít si svobodně] za svým rozptýlením, z něhož má mládež největší potěšení; kdyžť musí na každé slovo s třesením ohýbat kolena a nezřídka snášet se svrchovanou trpělivostí jejich zuřivost, jakož i dát si od nich líbit výprask a hrubiánské nadávky. Všeho toho a mnohého jiného [příkoří] jsem si já nesvéprávný dosyta užil jak u svrchu zmíněné vrchnosti, tak i u onoho posledního [pána],¹²⁴⁾ u něhož jsem pobyl bezmála tři roky. S ním se mi poštětilo dostat se až do města, jež mi dalo podnět k celému tomu [vyprávění], které jsem předeslal.

18 Odtud jsme pokračovali v cestě k šlechtici, k němuž mě s sebou vzal můj pán, hodlaje u něho vstoupit do služeb. Za tři dni jsme dorazili k jeho hradu; jmenuje se Chlum¹²⁵⁾ a leží směrem k Moravě nedaleko Hercynského lesa, který, jak jsme shora řekli, svými hřebeny obklopuje celé Čechy. Byli jsme jím s radostí přijati a za pobytu u něho jsme s ním zajížděli hned na Moravu, kde měl syna, hned do Prahy a na jiná místa.

[Chlumský pán] byl člověk náramně tlustý, přebohatý a mocný a také nadmíru lakomý. Za manželku měl dceru jistého katolického hraběte; pro jakési podezření ji však držel jakoby v zajetí, vůbec se s ní nestýkal a místo s ní žil v cizoložném poměru se ženou jednoho chudého šlechtice. Tu ctíla všechna čeleď jako matku a paní a ona vládla celou domácností. Ale já jsem si ji ošklivil jako prodejnou ženskou, již také byla, a nepovažoval jsem ji za hodnou toho, abych jí vzdával [povinnou] úctu. Proto mě také ona i její manžel často stíhali svou nevolí, ba i můj pán mě na její žaloby leckdy ztloukl i pro malichernou příčinu. Ona pak za mnou vytrvale slídila a číhala na příležitost, jak se mne zbavit. Nesla totiž velice těžce, že zatímco ji ostatní ctíli jako paní hradu, já, německý a katolický jinoch, jsem si jí jako kuběny nevážil a jí pohrdal. Nakonec nahlédla, že se živou mocí nedám pohnout k tomu, abych jí prokazoval úctu, ale že jí naopak tím víc opovrhují kvůli zákonité manželce páně, před níž jí on dával přednost ve své mrzké lásce. Jednou jí donesli špehýři, kterým mě dala pod dozor, že odnáším se stolu zbytky jídel a že je dávám dětem naší pradleny, která bídne živořila v podhradí. I běžela si hned postěžovat pánu hradu a dosáhla toho, že mě vyhnal. Můj pán sice nesl nelibě, že mě vyštvali pro tak očividně malichernou příčinu, ale nedával nějak zvlášť najevo svůj hněv; zanedlouho potom se však vrátil domů, kam mě byl napřed poslal.

Když se pak vypravoval na jiné takové [panské] sídlo, odmítl jsem jít

¹²⁴⁾ Tj. u pana Šeboříka.

¹²⁵⁾ Chlum měl tehdy v držení pan Slavata z Chlumu. Jeho zboží bylo skutečně velmi rozsáhlé: držel mnoho vesnic v okolí Chlumu, Jeníkov, dále měl nemalé domény na Čáslavsku a Chrudimsku; byl výborný hospodář, takže nakonec přikoupil i velké panství kostelecké. Butzbachem vzpomenuť jeho syn byl patrně Michal, který měl za ženu Elišku ze Sovince. Slavatova žena byla Dorota z Nemošic. Srov. Sedláček, o. c., 12, str. 210 n.

s ním a prosil ho naopak naléhavě a plačky, aby mně milostivě dovolil vrátit se po sedmiletém vyhnanství domů. A protože jsem mu s tím nechtěl dát pokoj, popudil jsem ho nakonec proti sobě tak zle, že mě tam zanechal polomrtvého – takové týrání mi totiž bylo za to vytrpět – a odjel sám s jedním sluhou. Předtím ještě přikázal rodičům a bratrům, aby dali mé lepší šaty pod zámek, mne pak aby pilně střežili, a kdybych se někdy pokusil o útěk, aby mě stíhali a lapeného pověsili na nejbližším stromě.

Zkrušen převelikým strachem nevěděl jsem já ubožák, co mám dělat ani kam se vrátit. Myšlenky se mně rozbíhaly a trápily mé zkormoučené srdce, které nechtělo než domů k matce. Doslechl jsem se totiž, že v Německu se hromadně umírá na morní ránu, ba odevšad se trousily zvěsti, že se [černá smrt] hrozivě blíží k hranicím Čech. A já se děsil, aby mě tu nezkosila, protože se právě zde bylo tím víc co strachovat [věčného] zatracení duše. I přemítal jsem ustavičně ve své nerozhodné mysli, jak bych odtud utekl.

Když jsem tak v obavách přemýšlel o útěku a o návratu do vlasti, [zašel jsem se o tom poradit k jedné stařeně, která se mnou projevila jakousi útrpnost. Řekla mi: „Poslechněš-li mé rady, způsobím, že se brzičko vrátíš domů!“ Ale když jsem od ní zvěděl způsob a cestu – hodlala mě tam například dopravit v nejkratším možném čase, za pouhou noc a den –, pravím: „Do ohně s tebou, jak toho zasluhuješ!“ Byla to totiž zlá, v ďábelském umění zběhlá čarodějnice, jakých je tam přemnoho mezi osobami jejího pohlaví. Jak říkala, zamýšlela mě svými kouzly přenést do vlasti na černé krávy nad lesy, údolím a horami,¹²⁶⁾ kdybych k tomu byl svolil. Chybělo jenom maličko, ale ještě včas mě od toho odvrátil strach, že utrpím úhonu od ďábla.

Touž stařenu jsem viděl přijímat pod obojí způsobou. Dřív to nikdy nedělala, protože pocházela z jednoho švábského města, odkud musela uprchnout právě pro své čarodějnické umění. Jakož se říká, že mnozí z těch, kdož utíkají z našeho území, uchylují se právě sem jako do nejbezpečnějšího útočiště. Zřídka se tu totiž najde město, kde by nežili uprchlíci z cizích krajin. A jsou-li z jednoho vypuzeni, když se poznalo, [co jsou zač], odeberou se do jiného.

¹²⁶⁾ V této souvislosti uvádí Preiss s odvoláním na Schweizerisches Archiv für Volkskunde, 21, 1917, str. 191 n. doklad o existenci podání, že se čarodějnice může proměnit v černou krávu. Butzbachovu údají jsou však zřejmě bližší varianty démonologické povídky (Brüder Grimm, *Sagen*, č. 120 a 121), v níž čarodějnice zcela obdobně dopravuje na velkou vzdálenost osoby na černém koňu. Srov. shodný variant u P. Zaunerta, *Rheinland-Sagen*, Köln 1969, str. 218 n., podání o to významnější, že pochází z Eifelu, kde leželo i Butzbachovo působiště, klášter Laach. Četné dobové doklady víry ve schopnost démonů a čarodějů přenášet lidi obdobně z místa na místo uvádějí J. Sprenger a H. Instititoris v *Malleus maleficarum*, II. dílu 1. hlavní otáka, 3. kap. Srov. také M. Landa u, *Die Quellen des Dekameron*, Stuttgart 1884, str. 193 n. (IV. kap., § 3: Der Wunderritt).

Neboť mimo shora jmenovaná města jsou v tomto království mnohá jiná, která se pokládají za dosti významná. Kromě Prahy, jejíž jméno znamená tolik co práh a která je, jak jsme řekli, hlavní město království a sídlo králů i arcibiskupů, kde se spatřují mnohé řeholní domy, nepočítajíc v to ony čtyři kláštery žebravých řádů, které byly před třiceti lety rozbořeny až po základy, vynikají i další jí podřízená města, totiž: Čáslav, Český Brod,¹²⁷⁾ Kouřim, Kutná Hora, Plzeň, Rakovník, Žlutice, Tábor, což je bašta nejružnějších kacířů; pak Žatec, Litoměřice, Budějovice, Duchcov, Kadaň, Most, Krupka, Kralovice, Teplice, kde je jednak proslulé opatství, jednak lázně; konečně pak Slaný¹²⁸⁾ a Louny. Obě [posledně jmenovaná] města převedl z kacířského bludařství zpět k jednotě církve svaté ctihodný náš pan biskup-sufragán mohučný;¹²⁹⁾ sám mně to aspoň tvrdil, když přišel posledně k nám do Porýní u příležitosti vysvěcení nového opata. Nepochyboval totiž ani v nejmenším, že je svým kázáním zachránil z jejich kacířské nepravosti, i vypytať se mne, zda až dosud pevně vytrvávají u víře.

20 Když se schylovalo k velikonočním svátkům, prosil jsem své shora zmíněné pány, aby mně vrátili šaty, které měli, jak jsem už řekl, schovány, a to ani ne tak kvůli samým svátkům jako spíš kvůli hostům, kteří mohli přijít [na návštěvu]. Kupodivu se jim uráčilo šaty mně vydat a já je potom oblékal denně a neustále živil v srdci touhu po útěku, hodlaje se chopit první příležitosti. Několikrát jsem promyslel všechny přípravy a užuž jsem byl na odchodu, ale ochromen strachem jsem se přece jenom neodvážil toho kroku. Avšak jednoho dne, když jsem doprovázel místo sluhy starého pána do blízkého města¹³⁰⁾ na trh, neměl jsem na sobě než suknicu a košili, protože jsem už ve své malomyslnosti přestal pomýšlet na útěk. Zanechal jsem pána, an seděl s druhy u vína, a jdu z hospody na rynek, abych za půl zlatého nakoupil hedvábí, z něhož si chtěla paní udělat záložku¹³¹⁾ do nedávno zakoupené bible, která byla právě tehdy vytištěna v jejich jazyku.¹³²⁾ Koupím hedvábí, dám se do řeči o poměrech v Německu s jedním

¹²⁷⁾ Rkp.: *tzeizkeybrot*, tj. Českéj (podle Komárka: Čejskej) Brod.

¹²⁸⁾ Rkp.: *zlanei*, tj. Slanej.

¹²⁹⁾ Erhard von Radwitz, světicí biskup mohučský (1495–1502), původně cisterciácký mnich. O jeho misijním působení v Čechách není jinak nic známo. Jenom K. K a z d a (*Slaný po stránce historické*, 1920, str. 19) je klade do doby kolem roku 1475.

¹³⁰⁾ Tj. do Rakovníka.

¹³¹⁾ Rkp.: *registrum*. Pojem vysvětlěn v dobovém slovníku (cit. u W. Wattenbacha, *Das Schriftwesen im Mittelalter*, 1896, str. 369 n.): „*Registrum register vel buch schmur, in proposito est zona vel multitudo zonarum interposita foliis quaternorum, ut scriptura quae quaeritur citius inveniatur et facilius inveniri possit.*“ (Tj. záložka je tkanice nebo několik tkanic vložených mezi listy svazků, aby se hledané místo textu našlo rychleji a snáze.)

¹³²⁾ Butzbachův údaj, který se vztahuje k roku 1494, zhruba souhlasí. Nelze ovšem říci, které bible se týká, zda *Pražské* z roku 1488, nebo *Kutnohorské* z roku 1489. Protože oba tisky byly velice drahé, není vyloučeno, že mohlo jít také o Nový zákon, vytištěný poprvé 1475, podruhé asi 1487. – Přesná vzpomínka na českou bibli je dobře vysvětlitelná tím, že se doma Butzbach setkal se zcela opačnou církevní praxí: například 1485 a 1486 zakázal mohučský arcibiskup Berthold pod trestem klatby tisk bibli v německém jazyce;

světem jdoucím Němcem a [v rozhovoru] s ním vyjdu bezmyšlenkovitě kus za bránu. Tam nám dojde řeč, já se vzpamatuji a začnu si mu stěžovat, co jsem si nadrobil tím, že jsem se takhle vzdálil. A [svěřím se mu], že se bojím vrátit, protože mě mohl někdo zahlédnout, jak jdu [z města], a říci o tom pánu, který mě už hledá a který v domnění, že pomyslím na útěk, bude mě napříště doma tím bedlivěji střežit nebo mě dokonce přísně potrestá. Pln obav a zmítán pochybnostmi prosím pak toho žebráka, aby mně proboha honem poradil, co si mám teď počít.

On už z našeho dřívějšího rozhovoru vyrozuměl, jak želim přerušeno studia a jak rád bych se stal řeholníkem, jestliže by mně to dovolilo mé vzdělání; i povzbuzoval mě, jak se zdálo upřímně, abych se chopil té příležitosti k útěku: „Jářku, synku, když už ses tak vzdálil a bojíš se, že tě tví [páni] budou mít napříště v podezření, vrátíš-li se do města, radím ti, když už se ti naskytla možnost upláchnout, abys zapomněl na strach a s pevnou důvěrou v Boha pokračoval bez dalšího meškání v začaté cestě. Doufám totiž, že šťastně vyvázneš. Já sám půjdu za tebou pomalým krokem, a kdyby se mne snad tví pronásledovatelé ptali, zda jsem tě tudy neviděl běžet, zapřu to a budu je navíc mermomocí přesvědčovat, aby zanechali beznadějného pronásledování v tomto směru a pustili se jinudy!“ Povzbuzen těmito domluvami poděkuji tomu člověku za jeho poctivě míněnou útěchu, rozřehnám se s ním, upravím se, abych mohl rychleji běžet, a vezmu, jak se říká, nohy na ramena, hodlaje do večera urazit aspoň tři míle. V běhu se často nepokojně ohlížím, sužován obavami, že je mně v patách některý z mých pronásledovatelů. Ale nevidím za sebou ani toho pocestného, aniž kohokoli jiného.

Jak tak klušu ze všech sil tou cestou, dohoním několik chodců; když zvedli, proč tak pospíchám, pozvali mě, abych zašel s nimi do jejich města. Já na to hned vděčně přikývl, protože mě z celého srdce litovali a slibovali na noc přístřeší. A skutečně mě večer přijali s milou pohostinností a pán domu, přestože kacíř, umyl mně pokorně nohy¹³³⁾ a bohatě mě nakrmil. To město se jmenovalo Žatec a měšťan, [můj hostitel], byl velmi zámožný jirchář, který téhož dne na zmíněném trhu nakoupil mnoho kůží a zahlédl mě, jak s pánem přecházím rynek. Po tomto jircháři jsem také

1521 jakýsi švýcarský dominikán brojil proti všem německy psaným knihám o věcech víry a ještě v zimě 1525 jistý horlivec v Hamburku vystoupil proti šíření Nového zákona v překladu do mateřského jazyka. (Srov. G. Jungbauer, *Geschichte der deutschen Volkskunde*, Praha 1931, str. 49.)

¹³³⁾ Zmíněný hostitelský úkon Butzbach zaznamenal zřejmě proto, že jím byl překvapen u „kacíře“. Znal jej však z domova: v popise Miltenberku (*Makrostoma*, 3. kap.) uvádí, že mytí nohou bylo předepsáno při hoštění pocestných ve špitále u sv. Petra. Hlavní důvod, proč je i jinde v *Hodoporicu* věnováno ve vzpomínce tolik pozornosti pohostinnosti, lze vidět v tom, že byla benediktinům přikázána zakladatelem řehole, a to výrokem: „*Statuario ordinis nostri more in hospite Christus excipitur*,“ tj. podle předepsané zvyklosti našeho řádu necht je host přijat, jako kdyby to byl sám Kristus.

vrátil paní hedvábí a od něho jsem se rovněž později dozvěděl, že ona želí mého odchodu, kdyžtž jsem osvědčil takovou poctivost navrácením hedvábí.

21 Příštího rána mně [hostitel] na mé prosby obstaral zaměstnání u jednoho tkalce, abych se u něho přiučil něčemu z otcova řemesla a mohl se s klidnou myslí a sebevědomě vrátit domů. Pracoval jsem u něho několik dní, ale pak jsem si všiml, že do města často zajíždí řada šlechticů, kteří mě znali jako sluhu páně Šeboříkova. I popadl mě strach, aby mě snad neprozradili, a uchýlil jsem se do jiného města, zvaného Slaný, jež bylo odtud vzdáleno tři míle. Tam jsem však nenašel žádného tkalce, který by mě byl chtěl vzít do učení, i přidal jsem se k jednomu jirchářskému tovaryši, který měl namířeno do jiného města, zvaného Litoměřice. Zde jsme se oba zklamali v naději, [že najdeme práci,] a proto jsme se obrátili do dalšího města, které se jmenuje Kralovice. On tam našel mistra svého řemesla a mně se postaral o místo u řezníka, nebo jako se běžně říká, masaře. Já jsem si to [řemeslo] ze své přirozenosti sice nadmíru ošklivil, nicméně vida nezbytí jsem se na ně dal. Ale protože jsem ani potom nemohl přemoci svůj hnus z porážení dobytka, odmítal jsem se dál učit. Měl jsem proto velikou radost, když jsem našel druhá, který odtud hodlal odejít, i prosil jsem ho, aby mně dovolil jít s ním. Když jsme se však chtěli vydat na cestu, odmítl mě řezník propustit a požadoval, abych mu nahradil výlohy, které se mnou měl. Vida to můj druh a máje se mnou útrpnost – byl to totiž také Němec, který nosil své zboží na prodej z místa na místo – vyšel na pole a vrátil se s ovcí, kterou prý tam našel, a dal mu ji za mne jako výkupné. Řezník mně pak hned dovolil odejít.

Podomní obchodník byl mostecký měšťan. Most je větší město; leží už blízko německých hranic a bydlí v něm jak kacíři, tak také katolíci. Když jsem tam přišel, seznámil jsem se s člověkem německé národnosti, který si mě najal, abych s ním jezdil po českých trzích a dělal mu tlumočníka, protože sám nebyl mocen českého jazyka. Byl to obchodník s cukrem a uměl jej sám vařit na různý způsob. Zůstal jsem však u něho jenom tři neděle; natrefil jsem totiž potom muže, kteří měli namířeno k horkým vřídům, odkud mě kdysi onen šlechtic tajně unesl do Čech. Tuze potěšen tím setkáním prosím pokorně obchodníka, aby mně dovolil s nimi odejít a aby mně daroval střevíce, které by mi vydržely až domů. Když jsem dostal žádané, s radostí vykročím na cestu z Čech, nepřestávaje až dodnes nadmíru litovat, že jsem je z vyložených i jiných ještě důvodů kdy viděl a poznal. Veden nepochybně andělem vykročím, pravím, jako Židé s plesáním na cestu z Egypta kacířů a barbarského lidu.¹³⁴⁾

¹³⁴⁾ Exodus, kap. 15.

A tak jsem přišel podruhé po pětiletém putování a skoro v téže roční době, co jsem tam poprvé vkročil, do onoho lázeňského městečka¹³⁵⁾ a ke své hospodské, jejíž muž byl mezitím zemřel. Ona mě mileráda přijala a co nejvříveji doporučila jednomu norimberskému kupci, který se po skončené léčbě se ženou a služebnictvem chystal k návratu domů vlastním vozem, aby mně dovolil svézt se tam s ním. I dorazil jsem šťastně do Norimberku, kde jsem mu vzdal díky za prokázané dobrodiní. V Norimberku jsem pak našel formany z našeho města a s nimi jsem o svátku svatého Jana Křtitele dojel domů, a to ne jako latiník, v což kdysi doufali moji rodiče, ani ne jako doktor, jak jsem to sám předpovídal v chlapeckém sebevědomí, ba ani ne jako Němec, jak jsem od nich odešel, ale jako Čech a barbar a málem jako pohan co do strůje a mravů. Předlouhé světlé vlasy, kterých jsem si podle tamního mravu hleděl s největší pečlivostí, splývaly mi po ramenou a po zádech až do pasu. Nelze se divit, že mě [naši] nepoznali takto znetvořeného, jak to ostatně sami později doznali; musel to věru být odpudivý pohled na mou proměnu, která nebyla dílem pravice Nejvyššího, když jsem na sklonku šestého roku po svém odchodu z boží milosti přece jenom zdrav a tělesně zchovalý zase přišel domů.

¹³⁵⁾ Rkp. i Preiss: *oppidulum terrarum*, ačkoli se nabízí *amendace: ... terrarum*. – Karlovy Vary popsal Butzbach dále ve 22. kap. takto: „... kde je vidět, jak z útrob země silným vřídlem ustavičně tryská teplá, ba vroucí voda jakoby přímo z pekel.“